

ZİRAAT RAPORLARINA GÖRE İZMİT SANCAĞINDA TARIM (1911)

HALİM DEMİRYÜREK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son devrinde ziraat de dâhil neredeyse her alanı kapsayan yoğun bir yenileşme süreci yaşandı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası iktidar olan İttihatçıların Maliye Nazırlarından Mehmet Cavit Bey, Osmanlı'nın bir tarım memleketi olmasına dikkat çekerek, güçlü ve kurumsal bir ekonomik yapı tesis etmede ziraatın hayatî önemine vurgu yapmış; tarım sektörünün Osmanlı iktisadî yapısı içindeki önemi, İttihatçılarda teşekkül eden milli iktisat zihniyeti gibi faktörlerin de devreye girmesiyle, ziraat ve ziraatçı, Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkililerince üzerinde durulan mühim konulardan biri haline gelmişti. Ayrıca yetkililer tarafından sahaya inilerek, Osmanlı tarımı ve tarımcısının problemleri yerinde incelenmiş, modern zirâî aletlerin kullanımı teşhir ve teşvik edilmiş, bitki ve hayvan hastalıklarıyla baş etmenin yöntemleri anlatılmış/gösterilmiş, yeni bitki/ağaç türlerinin ekimi/dikimi üzerine tecrübe çalışmaları gerçekleştirilmiş; hâsılı ziraat ve ziraatçı modernize edilmeye çalışılmıştır.

Elverişli iklimi ve verimli topraklarıyla her türden mahsulün¹ yetişmesine olanak sağlayan İzmit sancağının² merkez ve mülhakatında da nezaret yetkilileri alana inmek suretiyle, yukarıda bahse konu olan çalışmaları yürütmüşler ve ilgili makamlara rapor etmişlerdi.

Bu makalede, söz konusu raporlar doğrultusunda önce İzmit sancağının 1911 yılındaki ziraat durumuna, akabinde yetkililerin sancakta inceleme yaptıkları mahallere ve son olarak da bitki türlerine yönelik tecrübe çalışmalarına yer verilecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

15. yüzyıl vakif kayıtlarından İzmit havalisinin mahsulatının keten, ceviz, zeytin, yemiş, üzüm ve bal gibi ürünlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Nr: 1-78, 1340, s. 27). Şemseddin Sami sancağın mahsulatı arasında hububat, sebze, meyve, şarap, pamuk, ipek kozasını zikretmektedir. Ayrıca sığır ve mandaların çok olduğunu söylemektedir (*Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, İstanbul 1307, s. 849*). Tüccarzade İbrahim Hilmi ise sancakta yetişen ürünleri şöyle sıralamaktadır; hububat sınıfından buğday, arpa, çavdar ve yulaf; baklagil çeşidinden fasulye, nohut ve mercimek; meyve cinsinden üzüm ile sanayi bitkisi türünden keten ve tütün (Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 107).
- İzmit 1888'de müstakil bir sancak statüsü kazandı (Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Kocaeli 2014, s. 19; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 175). Sancak merkezi İzmit'ti. Karamürsel, Adapazarı, Kandıra, Geyve ve sonradan kaza olan Yalova, İzmit Mutasarrıflığının diğer kazalarıydı (Halim Demiryürek, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim:1898-1904", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C. 3, Kocaeli 2015, s. 1211). Temmuz 1921 itibarıyla, büyük bölge esasından küçük bölge esasına dayanan 74 vilâyetli yeni bir sistem kabul edildi. Dâhiliye Vekâleti 1923'te mutasarrıfların isimlerinin vali ile değiştirildiğine, mülhak/müstakil bütün sancakların vilâyet unvanına sahip olduklarına ilişkin bir genelge yayınladı. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin sancak/liva kademesi, Milli Mücadele/cumhuriyet döneminde il halini aldı (Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015, s. 13). Yeni düzenleme çerçevesinde il olan Kocaeli, İzmit Mutasarrıflığının idari ünitelerini bünyesinde barındırmayı sürdürdü. Zira Sakarya 1954'e kadar Kocaeli'nin idari ünitelerinden biriydi. Yalova 1929'da ilçe yapılarak İstanbul'a bağlandı. İzmit ise 1930'a kadar İzmit'e bağlı kaldı. (Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913-1914)*, C. 3, Ankara 1997, s. 26). 1909, 1913, 1914 ve 1926 yıllarında İzmit'in tarım ürünlerinin üretim miktarları ve hayvan varlığı için bkz. Halim Demiryürek, "İzmit'te Zirai Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016, s. 969-975).

ZİRAÎ FAALİYETLERE GENEL BAKIŞ

İzmit sancağında, 1911 senesinin ilkbahar ve yaz mevsimleri ziraî faaliyetlere müsaade etmedi. Sakarya nehri ve Mudurnu çayındaki taşmalar; Geyve, Akhisar, Adapazarı ve İzmit'te suların yükselerek baskınlara yol açması; derelerden akan suların sancağın hemen her tarafında seylaplar teşkil etmesi ve birçok mahaldeki ekili araziye harap etmesi; bağ ve bahçelerde baş gösteren hastalıklar ve kuraklık nedeniyle artan haşarat tarımsal faaliyetleri zorlaştırdı. Nitekim tütün, mısır, patates ve soğan gibi yaz ürünlerinden nispeten az mahsul alındı. Bu itibarla 1911'deki tarımsal ürün üretim miktarı 1910 yılına göre %15 ilâ %18 oranında geriledi.³

İpek böcekçiliğinden de beklenen hasılat sağlanamadı. Son yıllarda böceklerin askı zamanlarında felaşeri/felaşri hastalığına tutulup telef olmaları çiftçileri çaresiz bıraktı. 1910'da tütün mahsulünün revaç bulup yüksek fiyatlara satılması ipekçilikte başarısız olan çiftçileri tütüncülüğe sevk etti. Nitekim Bahçecik'te, Adapazarı'nda ve bazı köylerde dutluklar sökülerek tütün tarlalarına dönüştürüldü. Tütüncülüğe yönelenler yalnızca ipekçilikten şikâyetçi olanlar değildi. Ziraatla hiç münasebeti olmayanlar bile tarla kiralayarak bu işe teşebbüs etmişlerdi. Şöyle ki 1911 senesi zarfında tütün ziraatıyla uğraşanların adedi ile bu ziraata ayrılan arazinin dönümü 1910 yılına nispeten iki kat artmış ve görece fazla mahsul elde edilmişti. Lakin fazla mahsulat sebebiyle fiyatlar önemli derecede düşmüştü. Nitekim 1910'da 12 kuruş olan tütün 1911'de ancak 6 kuruşa satılabiliyordu. Dolayısıyla tütünün yüksek fiyatlarla kendilerine mâl olması çiftçileri zarara uğratmıştı.⁴

1911 yılının ilkbahar ve yaz başlangıcında tüm hububat ve meyve ağaçlarının çiçekleri açmamış ve meyve teşkiline müsaade etmemiş olsaydı çiftçilerin zararı daha da artacaktı. Diğer taraftan zeytin mahsulü 1911'de misli görülmemiş derecede artmıştı. Buna bir örnek vermek gerekirse; Yalova'nın Katırlı köyünün zeytin üretimi senelik ortalama 40-50 bin kıyyeyi⁵ geçemezken 1911'de 320.000 kıyyeye ulaşmıştı. Aynı durum ve nispet Yalova'nın diğer zeytin yetiştiren mevkiileri için de geçerliydi. Zeytin mahsulü Karamürsel ve İzmit'te de hatırı sayılır bir raddeye ulaşmıştı. Her ne kadar bazı mahallerde ağaçlar doludan zarar görmüşse de fazla bir hasar oluşturmamıştı. Muşmula mahsulü de 1910'a nispeten hem miktarca fazla hem de fiyatça yüksekti. Yalova 1910'da takriben 750.000 kıyye muşmulayı Romanya'ya sevk etmişti. Sancakta 1910'a göre sadece Yalova varidatını artırabilmişti. Nitekim bu kazanın 1910'da 488.100 kuruş olan aşar geliri, 1911'de 596.822'ye yükselmişti. Diğer idari ünitelerin hepsinin varidatı düşmüştü. Sancak geneline bakıldığında ise 1910'da 8.865.477 olan varidatın 1911'de 7.178.361'e gerilediği görülmüştür.⁶

SANCAKTA İNCELEME YAPILAN MAHALLER

Ticaret ve Ziraat Nezareti memurları, 1911 yılında Adapazarı'na altı defa giderek otuz iki gün ikamet ettiler; civar tarlaları ile Süleymaniye, Karaabdiler, Yurdan, Gerd ve Arifiye'de inceleme yaptılar. Adapazarı'nda Avrupa'dan getirilen *la bearnaise gluke, geante, abondance montvillier president, imperator, institut de beauvais* ve *kruger* türü patateslerden 80 kg. dağıtıldı. Farklı türlerdeki sebze, fasulye, yerfıstığı, mısır ve Kolombiya yulafları meraklı çiftçilere tevzî edilerek

3 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i Ziraiyyesi", Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 17, İstanbul 1328, s. 87.

4 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 88.

5 (ق) i. (Ar. kıyye) Okka, 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü: "Kıyye-i âşâr: Eski okka (1282 gr.)." "Kıyye-i cedîde: Yeni okka, kilo (1000 gr.)." <http://lugatim.com/s/KIYYE>

6 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 89.

buğların üretimi ve ticaretlerine ilişkin bilgi verildi. *Ustıla gomabris* hastalığının büyük hasarlar doğurmasına binaen sirayetinin men'î hususunda bir talimatname kaleme alınarak her tarafa ulaştırıldı. Ayrıca Arifiye'de hastalık hakkında bir konferans düzenlenerek halk bilgilendirildi. Bunun yanı sıra Adapazarı ve civar bahçelerinde *posrun lanijer* ve *armut kaplanı* hastalığı tespit edildi. Bunların etkisiz hale getirilmesi hususunda bir yönetmelik kaleme alınarak kaymakamlık vasıtasıyla dağıtıldı ve bazı bahçe sahiplerinin huzurunda ilaç hazırlanarak bir ağaca tatbik edildi. Bu hastalığın yayılma merkezinin Adapazarı'nın tren istasyonu mevki olduğu saptanarak nezarete bir rapor sunuldu.⁷

Nezaret yetkilileri Sapanca'ya da bir kere giderek üç gün inceleme yapmışlardı. Burada ziraat alet talebinde bulunan çiftlik sahipleri ile mülakat edilip, yeni usul üzere ziraat faaliyetinde bulunmalarını sağlayacak aletler için bir cetvel tanzim edildi ve aletleri tedarik edebilmek için gerekli çalışmalar yapıldı. Meyve ağaçlarında *posrun lanijer* ve *armut kaplanı* hastalığı görülerek bunların yok edilmesi hakkında bir konferans verildi. Lazım gelen ilaçların idare tarafından ücretsiz dağıtılacağı da ilan edilerek ahalinin bahçelerini ilaçlamaları teşvik edildi.⁸

Geyve merkezi ile Akhisar'ın civar bağ ve tarlaları, Ürnlü, Eşme ve İstasyon köyleri de gezildi, tohum dağıtımı yapılarak *mildiyö* hastalığına ilişkin ahaliye bilgi verildi. Ayrıca Amerika'nın Teksas eyaletinden gelen pamuk tohumlarının ihrakı, bağcılık, filoksira ve yeni usul ziraat ve ziraat aletler üzerine konuşmalar tertip edildi. Bunun yanı sıra şeker pancarı, kantolop, ananas ve diğer cins kavun tohumları, Karası'nın susam tohumu, işmuni, nobari ve afifi cinsi pamuk tohumları, Amerikan yer fıstığı, çeşitli fasulyeler ve diğer türlerde tohumlar dağıtıldı. Mısır, okalıptus tohumu, sekiz kilo göz taşı ve elli top kadar kara virüs verildi. Göz taşı karışımının hazırlanma yöntemi de fiilen gösterildi. Teksas eyaletinden bir aracı kişi vasıtasıyla ithal edilen pamuk tohumları *omthoumus grandis* haşaratı barındırdıkları gerekçesiyle nezaretin emri doğrultusunda Akhisar'da ihrak edildi..

Hendek'e ise bir defa gidilerek tütün ziraatı, kimyevî gübreler ve yeni ziraat aletlerinin kullanımı hakkında pek çok çiftçi huzurunda konferans düzenlendi. İcra edilen teşvikatın bir neticesi olarak aynı sene içinde iki kişi tütün üzerine kimyevi gübre tecrübesinde bulunacağını taahhüt etti. Bunlara üç tür gübreden 120 kg. ücretsiz dağıtıldı. Hendek ahalisine ayrıca Trabzon'dan getirilen 5.000 adet fındık fidanı ve kral filip deve dişi mısırlarından da verildi.⁹

Kandıra'ya da bir defa gidilip üç gün kalındı. Civar tarlaları, dut ve meyve bahçeleri gezilerek bunların tımarı ve budamaları hakkında bilfiil dersler verildi. Ayrıca gece birçok çiftçi huzurunda ziraat aletler, derin sürmek, ipekçilik ve bağcılık üzerine bir konuşma icra edildi ve izahatı daha iyi anlamaları için mektep tahtası üzerine resimler çizilerek ders anlatıldı.¹⁰

Bahçecik'e ise dört defa gidilerek on üç gün ikamet edildi; Rum-ı cedit, Hisareyn, Tatar, İhsaniye, Kazıklı, Değirmendere, Örcün, Saraylı, Selimiye, Lütfiye, Ahmediye, Ayazmapınar ve Çataltaş köyleri ile Hüseyinbey ve Musa Kazımbey çiftlikleri gezildi. Bahçecik'te denenmek üzere 20 kg. patates, bazı sebze tohumları, kimyevi gübre, göz taşı ve fare virüsü dağıtıldı.

7 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 92.

8 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 93.

9 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

10 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 94; Kandıra'nın ekonomik yapısı ile ilgili olarak bkz. Kenan Göçer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III* (25-27 Mart 2016), C.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, s.901-902, ss.897-910."

Diğer köylere de çekirge itlafı için gidilerek arap sabunu ile gaz yağının hazırlanma usulü gösterildi. Bundan başka Değirmendere ve Bahçecik'e tecrübe için geçici olarak birer adet pülverizatör bırakıldı; Örcün, Saraylı, ve Değirmendere köyelerine on altı kıyye göz taşı verildi ve mildiyö hastalığı hakkında bir toplantı yapıldı. Ayrıca bastırılan mildiyö tarifnameleri dağıtıldı ve Değirmendere'de birçok bağcıya *bouillie bordelaise* ilacının kullanımı uygulamalı olarak gösterildi ve öğretildi.¹¹

Karamürsel'e üç defa gidilerek merkez kasaba ve köyelerinde on iki gün teftiş yapıldı. Kaza merkezinin civar bahçe ve tarlaları ile Oluklu, Hayriye, Yalakdere, Merdegöz, Kuğlacak, Yörükler, İznik, Çakırca, Boyalıca, Kuruca, Kızderbent, Aktoprak, Tevfikiye, Fezziye, Denizçalı, Gıbtazdere, Saraycık, Altunzade ve Balçıçiftliği ve Guyunca köyelerinde incelemeler gerçekleştirildi. Her gidilen mahalde çekirge itlafına dair konferanslar verildi ve ilaçların hazırlanma metodu gösterildi. Kaza merkezindeki sebze bahçelerine dağıtılmak üzere Avrupa'dan getirtilen sebze tohumları ve Merdegöz köyüne Trabzon'dan getirtilen fındık fidanlardan 18.000 adet bırakılarak bunların dikilmesi ve bakımı hakkında bilgilendirme toplantısı düzenlendi.¹²

Yalova'da ise üç defa çekirge, bir defa filoksira için teftiş yapıldı. Bu bağlamda kaza merkezinin civar tarla ve bağlar ile Şakşak, Kapanca, Taşköprü, Kabaklı, İlyas, Kalic, Dere, Gaçık, Soğucak, Kuru, Akköy, Kadı, Safran, Paşaköy, Kirazlı, Çukurköy, Müslim, Çukur gayrimüslim köyleri, Baltacı, Millet ve Aragül çiftlikleri ile Kuru Dere mevki gezildi. Neticede dört-beş ve belki de altı seneden beri buralarda filoksiranın mevcut olduğu ama fark edilemediği anlaşıldı. Merkez kasaba ve civardaki filoksirali köyler dolaşarak Amerikan çubuklarıyla bağların yenilenmesi ve dikkat edilmesi gereken hususlar üzerine konferanslar verildi, bağcılara "Amerika asması ile bağ yetişmez yetişse bile çabuk kurur" düşüncesinin yanlışlığı anlatıldı, Amerikan çubuklar ile bağcılık yapılması hususunda ikna çalışmaları yürütüldü. Diğer yandan da bahçıvanlara kimyevî gübre verilerek deneyimde bulunmaları teşvik edildi. Ayrıca Baltacı çiftliğinde mısır pamuğu tecrübe edildi ve Karesi'den getirtilen kavun tohumları dağıtıldı. Bağcılara verilmek üzere 10 kg. miktarındaki göz taşı mahalli yetkililere teslim edildi, müracaat eden bazı bağcılara da *bouillie bordelaise* ilacının hazırlanma usulü gösterildi. Burada denenmek üzere 100 kıyye patates birkaç çiftçiye verildi ve ziraat yapılacak tarla bizzat ziraat müfettişince belirlendi, hatta bir rub¹³ ölçek kadar yer bizzat müfettiş tarafından ekildi. Yeni ziraat aletler, derin sürme vs. hakkında bir toplantı yapıldı.¹⁴

Daha önce inceleme yapılan İznik nahiyesine *mildiyö* hastalığı için bir defa daha gidildi. Çakırca, Boyalıca, Akçaalan, Akköy ve Yörükler köyü ahalisi çekirge itlafı için sevk edildi. Mildiyö hastalığı müşahade olunan İneklı, Elbeğli, Ömerli köyleri ile bağları gezildi, bu köylerin muhtarları ile meraklı bağcılarının birçoğu Elbeğli köyüne çağrılarak mildiyö hastalığı hakkında bir konferans düzenlendi. Ayrıca pülverizatör kullanımı gösterilerek, otuz kıyye kadar *bouillie bordelaise* ilacı imal edilip tüm bağcılara bir dönüm kadar bir mahalde göz taşı uygulaması fiilen gösterildi. Bundan başka 15 kıyye kadar göz taşı ücretsiz dağıtıldı ve bir pülverizatör tecrübe edilmesi için geçici bir süreliğine çiftçilere teslim edildi.¹⁵

11 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 93.

12 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 94.

13 Rub: Dörtte bir, çeyrek. Bir şeyin dört kısmından birisidir (*Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317, s. 658*).

14 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

15 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

ZİRAÎ TECRÜBE ÇALIŞMALARI

İzmit sancağının muhtelif yerlerindeki tarla ve bahçelerde hem yerli hem de ithal bitki türlerinin ekimi/dikimi yapılarak verim düzeylerine ilişkin deneyim çalışmaları gerçekleştirildi. Bazı bitkiler tahmin edilenin de üzerinde semere verirken bazıları ise iklim ve toprak gibi faktörler nedeniyle beklentiyi karşılamadı.

Avrupa'dan getirilen patates türleri Adapazarı ve Taşlık'ta, Adapazarı'ndan satın alınan patates cinsi ise Yalova, İzmit ve Karasu'da tecrübe edildi. Adapazarı ve Taşlık'ta özellikle *institut beanvais* ve *la bearnaise* cinslerinden çok verim alındı. *Gluke geante* cinsi de mahsuldar idi. Taşlık köyünde denenilen 30 kg. *institut de beanvaisun* bir rub' dönümünden 400 kg. hasılat alındı. Hâlbuki yerli cinsten aynı miktar araziden 250 kg. ürün alınmıştı. Adapazarı'ndaki tecrübeler ise şöyleydi: bir kişi *abondanee de moutvillier* cinsinden 50 kg. patatesi yarım dönüm arazide denedi ve tahminen 700 kg. mahsul elde etti. Oysa ki diğer yarı dönümden ancak 400 kg. mahsul alabilmisti. Başka bir mevkide birer sıra *bearnej*, *flok* ve *imparator* cinsi patatesler yan yana ekildi, yedi sıra da bunların yanına yerli cins patates ekilerek tecrübe edildi, hasat zamanına doğru bizzat mahalle gidilerek incelendi. Mevsimin çok kurak geçmesine rağmen Avrupa cinslerinin yerlilere nispeten daha dayanıklı oldukları görüldü. Yerlilerden ve Avrupa'dan getirilenlerden on kök açılarak incelendi, yerli köklerdeki patateslerin ortalama beş adet ve cevizden az büyük olduğu görüldü. Halbuki imparator cinsinin ortalama adedinin yedi ve yerlilere nispeten büyüklüğünün takriben üç misli raddesinde olduğu gözlemlenmişti. Baernej ve flok türleri ise ortalama on adedin üzerindedeydi. Adapazarı'nda dağıtılan patatesten 4.000 kıyyeye yakın mahsul elde edildi. Yalova'daki deneme tarlası, su baskınlarına maruz kaldığı için gayet güzel yetişmiş patatesler kökleriyle beraber sürüklenerek denize dökülmüştü. Bununla birlikte tecrübe eden kişi patateslerin gelişiminden çok memnun kalmıştı. İki kişi dahi heveslenerek patates ziraatına başlamak istemiş ve yerleri hazırlanmıştı.¹⁶

Karasu ve İzmit'teki deneyim çalışmaları olumlu neticeler vermişse de her nasılsa belediye tarafından birçok kişiye az miktarda dağıtıldığından elde edilen sonuçtan pek de istifade sağlanamamıştı. Bazıları neticeden memnun kalmış ve 1911 zarfında az miktarda ekim yapacaklarını söylemişlerdir.

Karamürsel'den getirilen kış kavunu tohumları ise Adapazarı, Yalova ve Akhisar'da tecrübe edildi ve iyi sonuç alındı. Lakin kavunun geç yetişmesi nedeniyle muhafazasının zor olduğuna hükmedildi ve pek rağbet görmedi. Bununla birlikte kavun-karpuz mahallerini uzun müddet koruma altında bulundurabilenler tarafından kış kavunu tohumlarının getirilmesi talep edildi. Avrupa'dan getirilen *kandalup*, *ananas* ve *infalur/onflur* cinsleri de söz konusu mahallerde denenerek müspet sonuçlar alındı ve 1911 zarfında ekimi yapılmak üzere tohumlar muhafaza edildi.¹⁷

Susam deneyimine gelince, İzmit ve Akhisar'da dağıtılan beyaz Çin susamı ile Karesi ziraat memurluğundan temin edilen sarı susamlardan son derece iyi sonuç alındı. Yerli cins susam tek başaktan ürün verdiği için mahsulü Karasi susamına göre düşük kaldı. Çünkü Karasi susamı tek kökten birden fazla başak sürgün verdiği için daha verimli olmaktaydı. Çin beyaz susamı, Karesi susamı kadar mahsuldar olmamış ise de fazla fiyatla satılacağı ümit edildiğinden her iki-

¹⁶ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 97, 98, 99.

¹⁷ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 99.

sinden alınan mahsulün tohumluğa ayrılması münasip görüldü. Lakin beyaz Çin susamının asli rengini kaybederek sarı renge tahvil edeceği de düşünöldü. Çünkü bazı tarlalardaki susamlar tohumları kadar beyaz çıkmamıştı.

Susamın yanı sıra İzmit sancağı arazisi fındık yetiştirmeye son derece müsait olduğu için fındık da tecrübe edildi. 1910 senesi *nebatat-ı müfide* tahsisatıyla Şubat sonuna kadar yaklaşık 6.000 fındık fidanı Geyve, İzmit, Bahçecik, Kandıra ve Arnişe'de dağıtıldı, mevkiine göre bunların yüzde beşten yüzde elliye kadarı tutmuş idi. Elbette ki bu sayı oldukça azdı. İlginç olan, 1911 senesi tahsisatıyla Kasım ayında gelen ve vakit zayı edilmeden Merdagöz, İzmit, Bahçecik, Döngel, Kandıra, Sapanca, Hendek, İzmit ve Büyükderbent'te birçok şahsa dağıtılan 50.000'den fazla fındık fidanının hiçbirinin tutmaması idi. Bu durum ahali arasında *Trabzon vilayetinden dışarıya çıkarılan fındık fidanlarının başka mahalde tutup çoğalmamaları için ameleler tarafından köklerinin deniz suyuna batırıldığı* şayialarına neden oldu. Diğer taraftan bu söylentiyi doğrulayan bazı gelişmeler de yaşandı. Nitekim Trabzon ve Giresun ile irtibat ve münasebeti olan birçok kişi tarafından masrafları taraflarınca karşılanarak bir hayli fındık fidanı getirilerek dikildi. Mesela, 1911'de Yalovalı bir şahıs tarafından 25.000 adet fındık fidanı getirildi, fidanların nakli esnasında bir hile yapılmaması için hususi bir adam bu mahalle gönderildi ve tamamıyla Trabzon'da cari olan usul üzere dikme işlemini yapmak için mahir bir adam fidanlarla beraber getirildi. Dikilen fidanların neredeyse hepsi tuttu. Sapanca, Geyve, Büyükderbent ve Karasu'da da Gürcü ve Laz muhacirleri Trabzon'dan epeyce miktarda fındık fidanı getirmişler, kendileri diktikleri gibi talep eden yerli ahaliye de satmışlardı. Bu fidanların önemli bir kısmı da mükemmel bir surette tuttu. Bu durum fındık fidanlarının bu havalide hatırı sayılı bir mahsul vereceğine önemli bir işaret olarak telakki edildi.¹⁸

Fındıktan alınan tatmin edici sonuç yer fıstığı için geçerli değildi. Yer fıstığı Adapazarı, Yalova, Bahçecik ve Akhisar'da denendi. Yalova, Bahçecik, Akhisar deneyimlerinden iyi netice alınmamış ise de Adapazarı'ndan son derece olumlu sonuç alındı. Tecrübe yapılan bir rub' dönüm mahalden 60 kg. fıstık elde edildi. Bir dönümden elde edilen hasılat ise 240 kiloya ulaşmıştı. Bunun her bir kıyyesi üçer kuruşa satılacağından dönüm başından 720 kuruş elde edileceği anlaşılmıştı. Ayrıca Adapazarı arazisi patates yetiştirmeye de çok müsait olduğundan çiftçiler patates yetiştirmeyi daha faydalı görmekteydi. Zira hali hazırda, dönümden 700 kuruş kıymetinde takriben 1.000 kıyie patates alınmaktaydı ve patatesin müşterisi her zaman bulunmaktaydı. Hâlbuki yer fıstığının mahreci sınırlı ve köklenmemesi için de kurutmaya yani geniş mahallere ihtiyaç vardır. Bu sebeplerden dolayı yer fıstığı Adapazarı'nda güzel yetişebiliyorsa da yaygınlaştırılması güç olduğundan mesai harcanması doğru bulunmadı.

Benzer biçimde Senfuan? (سن فوان) ve Yoncadan da iyi sonuç alınmadı. Senfuan ve yonca tohumları Karasu'da tecrübe edildi ama beklentiyi karşılamadı. Bunun sebebi tohumların yeşerme kabiliyetlerini bir dereceye kadar kaybetmesi ve bir de tecrübe edenlerin talimatnameye uymamasıydı. Önceki seneden kalmış ve 1911'de dağıtılmış Senfuan tohumlarının vereceği neticenin, tohumların filizlenmesinde bir kusur olup olmadığını net bir şekilde ortaya koyması beklenmektedir.

Maklura deneyimi de beklentiyi karşılamadı. Dikenli maklura tohumu Adapazarı, Akhisar ve Bahçecik'te tecrübe edildi fakat hiçbir yerde tutmadı. Esasında ekileceği sırada tohumların yeşerme kabiliyetini yitirdiği görölmüş yine de ziraati icra edilmişti.¹⁹

18 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 100, 101, 102.

19 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 102, 103.

Sancaкта Okaliptüs Ağacı da tecrübe edildi. Sancağın tarıma elverişli İznik, Geyve, Akhisar, Yalova ve Adapazarı gibi mevkileri için fevkalade faydalı olacağı düşünülen okaliptüs tohumları adı geçen yerlerde dağıtıldı ve oldukça iyi sonuç alındı. Lakin çok az miktarda ekim yapıldığı için yetişen fidanlar da pek az oldu. Geyve, Akhisar ve İznik'e verilen okaliptüsler çimlenip bir-iki santimetre boyuna ulaştı. Önceki seneden kalan fidanların boyu ise bir buçuk metreye çıktı. Lakin okaliptüsler soğuğa dayanamadıklarından istikballeri meçhul görüldü. Nitekim 1910 senesi kışında Yalova'da baltacı çiftliğindeki 15 cm. boyuna ulaşan dört adet okaliptüs köklerinden kurudu.

Okaliptüsün aksine mısır deneyimi bereketli geçti. Altı tür mısır sancağın her tarafına dağıtılarak tecrübe edildi ve en iyi netice veren cinsler *dent de cheval* ve *king philip* oldu. Adapazarı, Arifiye ve Sapanca'da bu cinsler çok beğenilerek tohumluk için ayrıldı. Hatta bazı çiftçiler yeniden talepte bulundu ve 1911 yılı içinde bu cinslerden beşer kilo daha getirildi. Patlar türü *popkort* mısırından da çok iyi neticeler elde edildi ama bundan büyük istifade beklenmediğinden yeniden getirilmedi. *Cufcon* türü her ne kadar Yalova ile Karamürsel'in bazı taraflarında fevkalade büyüyüp altı metre kadar yükseklik kazanmışsa da sancağın diğer taraflarında hiç yeşermediği için yeniden talep görmedi.

Hayvan ve şeker pancarından da iyi sonuçlar alındı. Bunlar Geyve, İzmit, Bahçecik ve Akhisar'da denendi. Arifiye divanından getirilen bir kök 4,50 kg, Geyve'nin Eşme köyündeki bir kök ise 7 kg. sıkletindeydi. Bahçecik'te de 5 kiloluk pancarlar yetişti, şeker pancarlarının şeker oranının uygun derecede olduğu da tespit edildi.

Mısır pamuğu deneyimi ise iklim nedeniyle hayal kırıklığına yol açtı. Afifi, Eşmuni, Abası, Nubari mısır cinsi pamuk tohumları Yalova, Geyve ve Akhisar'da tecrübe edildi ve söz konusu yerlerde yetişemeyeceği anlaşıldı. Çünkü bunlar olgunlaşmak için yeterli sıcaklığı bulamamaktaydı. Kozalar bağladıkları halde yeşil kalıp açılmıyorlardı. Yetkililere göre, Sakarya nehri kanalize edilip her sene vuku bulan sel baskınlarının önü alınırsa ziraata daha erken başlanabilir ve pamuk mevsimi müddeti uzatılarak belki bir başarı sağlanabilirdi. Yoksa mevcut şartlar altında bu cins mısır pamuklarından bir menfaat beklenemezdi.²⁰

Tecrübe edilen bir diğer bitki türü de Kahve Hindibası idi. Bahçecik, Adapazarı, Yalova ve Akhisar'da denendi. Bahçecik hariç diğer mahallelerde tımarına çok dikkat edilmediği için başarı sağlanamadı. Bahçecik'te yapılan tecrübeye üretilen kökler, kurutularak, kavurulmuş kahve ile karışık halde pişirilip içilmiş, pek cüzi bir fark hissedilmmişti. Yetkililere göre, bu bitkinin yaygınlaştırılması çiftçilere fayda sağlayabilirdi. Çiftçiler haneleri için kahveyi ucuza mal ettikten sonra geri kalanını satıp kazanca dönüştürebilirlerdi. Lakin esas mesele bu bitkiyi kullanmaya alışmaktır. Kahve hindibasının diğer bir faydası ise yapraklarının salata olarak tüketilebilmesiydi.

Bununla beraber muhtelif cinsten sebze tohumları için de tecrübe çalışmaları gerçekleşti. Avrupa'dan getirilen çeşitli türde sebze tohumları sancağın her tarafındaki bahçıvanlara dağıtıldı ve iyi sonuçlar alındı. Bunlardan en ziyade beğenilenler Paris kök kerevizi, perfeksiyon domatesi, liturman karnibaharı, Hollanda ispanağı, flazula ve kaymak fasulyeleriydi. Patlıcanların büyük kısmı gelişim göstermedi, pırasaların da yerlilere nispeten hiçbir farkının olmadığı görüldü. Tütün tohumları Bahçecik, Büvecik, Hendek ve Karamürsel'de saraycık çiftliğinde,

²⁰ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 104, 105.

halkalı ziraat mektebinden mezun Nazım Bey tarafından tecrübe edildi ve en iyi sonucu *marylandwhite ve burley* cinsi verdi. Her iki cinsin renkleri de altın sarısı olup içimleri beklentiyi karşılamıştı. Yerli tütünlere nazaran daha yüksek fiyatla satılacakları lakin nispeten az mahsul verecekleri düşünüldüğünden bu cinslerin ekilmesi uygun bulunmadı. Yine de Büvecik'de denenmek üzere bir miktar tohumluk ayrıldı. Bari ve Kolombiya yulafları ise Adapazarı'nda tecrübe edildi ve iyi netice verdi. Hasılatı tohumluk olarak bırakıldı. Nezaretten yollanan keten ve kenevir tohumları, zamanında talep gelmediği için 1911 senesinde tecrübe edilemedi.²¹

SONUÇ YERİNE

1911 yılında birçok idari üniteden oluşan İzmit sancağında, iklimin normal dışı seyri, haşarat ve bitki hastalıkları gibi bazı nedenler tarımsal aktiviteleri engelleyerek verimi düşürdü ve 1911'deki tarımsal ürün üretim miktarı 1910 yılına göre geriledi. Sancakta 1910'a göre sadece Yalova varidatını artırdı, diğer idari ünitelerin hepsinin geliri düştü. Adapazarı, Sapanca, Geyve, Akhisar, Hendek, Kandıra, Bahçecik, Karamürsel, Yalova, İzmit'te nezaret yetkililerince incelemeler yapıldı, bitki ve hayvan hastalıklarıyla baş etmenin yöntemleri, yeni ziraat aletlerinin kullanımına ilişkin konferanslar verilerek ahali bilgilendirildi. Ayrıca patates, kış kavunu, susam, fındık, yer fıstığı, yonca, makkulura, okaliptüs, pancar, mısır pamuğu, kahve hindibası ve muhtelif sebze türleri için sancakta teşkil edilen tecrübe tarlalarında deneyim çalışmaları yürütüldü ve çoğundan olumlu sonuç alındı.

21 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 106, 107.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Nr: 1-78, 1340.
- Çam, Yusuf, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Kocaeli 2014.
- Demiryürek, Halim, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I*, C. 3, Kocaeli 2015.
- Demiryürek, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015.
- Demiryürek, Halim, "İzmit'te Ziraat Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016.
- Göçer, Kenan "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III* (25-27 Mart 2016), C.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, ss.897-910.
- Güran, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913-1914)*, C. 3, Ankara 1997.
- Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, <http://lugatim.com/s/KIYYE>
- Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, İstanbul 1307.*
- Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.*
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323.
- "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i Ziraatıyesi", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 17, İstanbul 1328.